YANGI O‘ZBEKISTON TARAQQIYOT BOSQICHIDA CHO‘LPON MA’NAVIY-ESTETIK MEROSINING AKSIOLOGIK MOHIYATI VA YOSHLAR TARBIYASIDAGI O‘RNI

Ergasheva Muhayyoxon G‘anijonovna
Andijon davlat pedagogika instituti Tarix kafedrasi dotsenti
muhayyoergasheva162@mail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining hozirgi bosqichida jadid ma’rifatparvarlik adabiyotining yorqin namoyandasi Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon ma’naviy-estetik merosining aksiologik (qadriyatshunoslik) mohiyati hamda uning yoshlar tarbiyasidagi beqiyos o‘rni tadqiq etiladi. Adib asarlaridagi vatanparvarlik, erksevarlik, milliy o‘zlikni anglash, adolat va insonparvarlik kabi yuksak qadriyatlar zamonaviy yoshlarning ma’naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirishdagi muhim omil sifatida tahlil qilingan. Shuningdek, Cho‘lpon ijodidagi estetik ideallarning bugungi ta’lim-tarbiya tizimidagi amaliy ahamiyati, barkamol avlodda mustaqil fikrlash va ma’naviy immunitetni yuksaltirishdagi roli ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekiston, Cho‘lpon merosi, jadidchilik, aksiologiya, ma’naviy-estetik tarbiya, yoshlar tarbiyasi, milliy o‘zlikni anglash, vatanparvarlik, ma’naviy immunitet, badiiy estetika.

Аннотация. В данной статье исследуется аксиологическая сущность духовно-эстетического наследия яркого представителя джадидской просветительской литературы Абдулхамида Сулеймана оглы Чулпона на современном этапе развития Нового Узбекистана, а также его исключительная роль в воспитании молодежи. Общечеловеческие и национальные ценности, нашедшие отражение в произведениях писателя — патриотизм, свободолюбие, национальное самосознание, гуманизм и справедливость, — анализируются как ключевые факторы формирования духовно-нравственного облика современной молодежи. Кроме того, научно обоснована практическая значимость эстетических идеалов Чулпона в современной образовательно-воспитательной системе, их влияние на развитие независимого мышления и духовного иммунитета подрастающего поколения.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, наследие Чулпона, джадидизм, аксиология, духовно-эстетическое воспитание, воспитание молодежи, национальное самосознание, патриотизм, духовный иммунитет, художественная эстетика.

Abstract. This article examines the axiological essence of the spiritual and aesthetic heritage of Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cholpon, an outstanding representative of Jadid enlightenment literature, within the context of New Uzbekistan’s current development stage, as well as its vital role in youth upbringing. Universal and national values embodied in the writer’s works—such as patriotism, love of liberty, national self-awareness, justice, and humanism—are analyzed as essential factors in molding the moral and spiritual identity of contemporary youth. Furthermore, the article scientifically substantiates the practical importance of Cholpon’s aesthetic ideals in the modern education system and their significance in developing independent thinking and spiritual immunity among the younger generation.

Keywords: New Uzbekistan, Cholpon’s heritage, Jadidism, axiology, spiritual and aesthetic education, youth upbringing, national self-awareness, patriotism, spiritual immunity, artistic aesthetics.

Kirish

Tarixiy xotira jamiyatning genezis asoslarini hamda ma’naviy-intellektual vorisiyligini ta’minlovchi fundamental omil sanaladi. XX asr boshlarida Turkiston mintaqasida yuzaga kelgan ijtimoiy-siyosiy va madaniy jarayonlar silsilasida jadidchilik harakati milliy o‘zlikni anglash hamda ma’rifiy modernizatsiyaning intellektual poydevori bo‘lib xizmat qildi [1]. Mazkur ijtimoiy-falsafiy va estetik uyg‘onish davrining eng jo‘shqin, milliy istiqlol g‘oyalari bilan sug‘orilgan namoyandalaridan biri shubhasiz, Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpondir [2].

Bugungi kunda Yangi O‘zbekistonda intellektual salohiyatli yoshlar qatlamini shakllantirish, axborotlashgan jamiyat sharoitida milliy immunitetni mustahkamlash ustuvor vazifa darajasiga ko‘tarilgan bir pallada, Cho‘lpon adabiy merosi shunchaki retrospektiv tahlil obyekti emas, balki amaliy-ma’naviy metodologiya sifatida alohida dolzarblik kasb etmoqda [3].

1. Ijtimoiy-madaniy muhit va ijodiy genezis: Andijon adabiy an’analari ta’siri

Har qanday ijodkor tafakkurining shakllanishida uning bolalik davri, oilaviy tarbiyasi va mintaqaviy etnomadaniy muhiti determinik ahamiyatga ega. Cho‘lpon shaxsi va mafkuraviy qarashlarining shakllanishida qadim Farg‘ona vodiysi, xususan, Andijon ijtimoiy-adabiy muhiti asosiy tayanch bo‘ldi. Ma’lumki, Andijon — Zahiriddin Muhammad Bobur davridan buyon oriyat, nozik lirizm va isyonkor ruhning sintezi sifatida e’tirof etiladi [4].

1897-yilda Andijon shahrining Qatorbop mahallasida, ma’rifatparvar savdogar Sulaymonqul bazzoz xonadonida tavallud topgan Abdulhamid dastlab an’anaviy maktab va madrasada mumtoz Sharq poetikasi, arab va fors tillari grammatikasini o‘rgandi, keyinchalik esa rus-tuzem maktabida dunyoviy bilimlar asoslarini egalladi [2, 5]. Ushbu ikki qutbli — an’anaviy Sharq mumtoz ta’limi va G‘arb ratsionalizmiga tayangan dunyoviy maktab sintezi uning tafakkurida Turkistonning kelajagi faqat intellektual taraqqiyot va fan-ma’rifat integratsiyasidadir, degan qat’iy falsafiy xulosani shakllantirdi [6]. Andijon ijtimoiy muhiti Cho‘lponga xalq dardi bilan nafas oluvchi, ijtimoiy voqelikka tanqidiy qaray oladigan publitsist va lirik ijodkor sifatida maydonga chiqish imkonini berdi.

2. Ma’rifiy modernizatsiya strategiyasi: Matbuot, teatr va til islohoti

Cho‘lponning ma’rifatparvarlik faoliyati tizimli ilmiy tahlil etilganda, uning amaliy sa’y-harakatlari uchta asosiy yo‘nalishda reallashganini ko‘rish mumkin:

Publitsistika va davriy matbuot: U “Sadoi Turkiston”, “Sadoi Farg‘ona”, “Oyna” hamda “Vaqt” kabi ilg‘or nashrlarda e’lon qilgan tahliliy maqolalarida mustamlaka sharoitidagi xalqning fojiasini, ijtimoiy letargiya va xurofotning halokatli oqibatlarini jamoatchilik e’tiboriga olib chiqdi [7]. Cho‘lpon jamiyatni isloh qilishning birdan-bir yo‘lini dunyoviy bilimlar, zamonaviy axborot va milliy o‘zlikni saqlab qolgan holda taraqqiy etishda ko‘rdi.

Dramaturgiya va sahna san’ati: Teatrni “ibratxona” — ya’ni jamiyat illatlarini fosh etuvchi va xalq tafakkurini transformatsiya qiluvchi kuchli sotsial institut sifatida baholadi. Uning “Yorqinoy” dramasi kabi asarlarida millat qizlarining erk va huquqlari, o‘z mustaqil irodasiga ega bo‘lish masalasi allegorik hamda psixologik usullarda ilgari surildi [8].

Lingvistik konseptsiya va badiiy tarjima: Cho‘lpon ona tilining leksik-semantik imkoniyatlarini amalda isbotlash maqsadida V. Shekspir, A. Pushkin, R. Tagor singari jahon adabiyoti klassiklarining durdonalarini o‘zbek tiliga yuksak mahorat bilan o‘girdi [2]. Bu harakat o‘zbek adabiy tilining stilistik boyligi hamda zamonaviy murakkab falsafiy-estetik tushunchalarni ifodalashga to‘laqonli qodir ekanini isbotlovchi lingvistik jasorat edi.

3. Cho‘lpon poetikasi va prozasining pedagogik-tarbiyaviy transformatsiyasi

Zamonaviy yoshlar oldida turgan eng xatarli tahdidlardan biri — g‘oyaviy beqarorlik, ma’naviy begonalashuv hamda kognitiv manipulyatsiyadir [9]. Cho‘lpon o‘zining konseptual ahamiyatga molik “Ko‘ngil” she’rida shaxsning ichki mustaqilligi masalasini ilgari suradi:

Ko‘ngil, sen munchalar nega
Yig‘laysan, nola qilsan?
Tiriksan, o‘lmagansan,
Sen-da odamsan, kishisan! [10]

Ushbu satrlarda ilgari surilgan g‘oya inson ruhiyatining daxlsizligi — ichki erkinlik tushunchasiga tayanadi. Cho‘lpon talqinida insonning eng katta fojiasi subyektiv qullik, ya’ni qalbning o‘z ixtiyori bilan mute’likka rozi bo‘lishidir. Zamonaviy yoshlar tarbiyasida bu falsafiy xitob o‘z-o‘zini anglash, shaxsiy or-nomus va intellektual mustaqillikni himoya qilishning ma’naviy asosi bo‘lib xizmat qiladi.

Mustamlakachilik kishanlariga qarshi e’tiroz ruhida bitilgan:

Kishan kiyma, bo‘yin egma,
Ki sen ham hur tug‘ilg‘onsen! [10]

kabi satrlar shaxsiyat erki hamda fuqarolik burchi konseptsiyasini ifodalaydi. Bugungi axborot xurujlari sharoitida “kishan” tushunchasi o‘zining fizik modalligidan virtual va mafkuraviy qaramlik shakliga o‘zgardi. Cho‘lpon g‘oyalari yosh avlodni har qanday intellektual qaramlikdan saqlanishga, tanqidiy fikrlash madaniyatini rivojlantirishga da’vat etadi.

Muallifning monumental asari hisoblangan “Kecha va kunduz” romani XX asr boshlaridagi Turkiston jamiyatining chuqur ijtimoiy-psixologik kesimini o‘zida aks ettiradi

[11]. Romanning bosh qahramoni Zebi fojiasi faqatgina ijtimoiy tengsizlik yoki tuhmat oqibati emas, balki jamiyatdagi huquqiy savodsizlik, ilmsizlik va mutaassiblik natijasidir. Zebi o‘z huquqiy manfaatlarini anglamagan va himoya qila olmagan ma’rifatsiz qatlamning timsolidir [12].

Aksincha, Miryoqub obrazining evolyutsiyasi orqali yozuvchi ma’rifat va tafakkur vositasida insonning ichki qorong‘ulik — “kecha”dan ongli taraqqiyot — “kunduz” sari harakatlanishini namoyon etadi. Bugungi Yangi O‘zbekiston yoshlari, xususan, xotin-qizlarning zamonaviy ilm-fan, oliy ta’lim, IT-sohalar va xorijiy tillarni faol o‘zlashtirishi Cho‘lpon o‘z asari leytmotivida orzu qilgan ma’rifiy “kunduz”ning amaliy ifodasidir.

Xulosa

Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lponning ijodiy-falsafiy merosi o‘tgan asr boshidagi ijtimoiy intilishlar ifodasi bo‘libgina qolmay, bugungi intellektual avlod uchun konseptual dasturilamal vazifasini o‘taydi. Uning hayoti va ijodiy yo‘li millat omonligi va taraqqiyoti faqatgina ma’naviy uyg‘oqlik, fan-ta’lim integratsiyasi hamda sobit fuqarolik pozitsiyasiga bog‘liq ekanligini isbotlab berdi.

O‘zbekiston taraqqiyotining hozirgi bosqichida — Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishda — Cho‘lponning ozod tafakkur, daxlsiz vijdon va ma’rifiy kurash haqidagi g‘oyalari yoshlar tarbiyasida mustahkam aksiologik poydevor bo‘lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma’naviyat, 2002. – 400 b.

2. Karimov N. Cho‘lpon: Hayoti va ijodiy merosi. – Toshkent: Fan, 2003. – 280 b.

3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.

4. Bobur Z.M. Boburnoma. – Toshkent: Sharq, 2008. – 288 b.

5. Dushanboyev H. Cho‘lponning tarjimai holiga oid yangi ma’lumotlar // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1997. – № 6. – B. 24–28.

6. Xolid A. O‘zbekiston: Millatning tug‘ilishi (Rossiya imperiyasi va erta sovet davrida jadidchilik, targ‘ibot va o‘zlik). – Toshkent: Akademnashr, 2022. – 480 b.

7. Cho‘lpon A. Go‘zal Turkiston (Publitsistika va adabiy-tanqidiy maqolalar to‘plami). – Toshkent: Cho‘lpon nomidagi NMIU, 1997. – 272 b.

8. Rizayev Sh. Jadid dramasi: janr poetikasi va sotsial-estetik funksiyasi. – Toshkent: Fan, 1997. – 192 b.

9. Jo‘rayev N. Tarix falsafasining nazariy asoslari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – 224 b.

10. Cho‘lpon A. Asarlar. 4 jildlik. 1-jild: She’rlar, tarjimalar. – Toshkent: Akademnashr, 2016. – 320 b.

11. Mirvaliyev S. O‘zbek adiblari (Ilmiy-ma’lumotnoma). – Toshkent: Yozuvchi, 2000. – 288 b.

12. Sharafiddinov O. Cho‘lponni anglash: Monografiya. – Toshkent: Xazina, 1994. – 128 b.

